

СЁЗЛЮК

А

Абдест — (юнан. *баптисма*) Эски Васияте, бутюнлей сувгъа батырылып, я да эль-аякъ ювып, темизленов адети. Еудийлер эр бир арам шейге ве арамлангъан адамгъа тийген сонъ, къолларыны, чанакъларыны ве урбаларыны юва эдилер. Сувгъа Батырып Чыкъарыджы Ягъя, Исраиль халкъыны бойле абдестке чагъыра эди. Исанынъ тирильгенинден сонъ, шу сёз месихчилернинъ джемиетине къошулувны косътере эди.

Ад — къадимий заманларда еудийлер адамнынъ адынен онынъ барлыгъыны багълай эдилер. Рухий еудийлер Алланынъ адыны айтмайып, Онъа сыкъ «Шем» яни «Ад», дей эдилер (Инджилъ: Матта 6.9; Лука 11.2). Эски иманлылар топлашувларында Исагъа да шойле дей эдилер (Инджилъ: Фаалиет 4.12; 5.28).

Акъсакълалар — (юнан. *пресбютерой*) Исраильнинъ энъ урьметли ве зенгин адамлары. Олар Ерусалимнинъ Юксек Шурасына ве ерли синагогаларнынъ шураларына кире эдилер. Месихчилерде де акъсакълалар бар эди. Башта энъ къарт сойлары эди, сонъ джемиетте урьмет къазангъан ве акимлик япкъан адамлар олды.

Алла — екяне, хайырлы, эр шейге кучю еткен Яратыджы ве бу дюнъянынъ Аким. Алла эр вакъыт бу дюнъяда арекет эте. О, Озюнинъ хайырлы ве сербест ирадесини дюнъягъа кетире. Онъа ич кимсе кедер этип оламай. Алла адамдан севги ве ибадет беклей. Булар, адам Алладан алгъан яхшылыкъларнынъ джевабы олмакъ керек.

Алланы бильмеген адамлар, путперестлер — Екяне Аллагъа иман этмеген адамлар. Олар чокъ путларгъа ве адам къолунен

япылгъан чешит шейлернинъ къыяфетине табына эди. Еудийлер бутюн этрафтаки халкъларгъа бойле дей эдилер, чюнки о девирде тек олар Екяне Аллагъа ибадет эте эдилер.

Алланынъ Огълу — Эски Васиетте рухий шахыслар ве Исраильнинъ падишаларына «Алланынъ огълу» дей эдилер. Эр бир инсафлы адамгъа да бойле айтмагъа мумкюн эди. Лаф тек рухий огъулар акъкъында эди. Путларгъа иман эткенлер исе озь путларынынъ огъуларыны джынсий муамеле нетиджесинде дюньягъа кельгенлерине биле эдилер. Янъы Васиетте, Иса сувгъа батырылып чыкъкъанда ве корюнишини денъиштиргенде, Алла Онъа «Огълум» дей. Алланен Исанынъ мунасебетлери дюньяда ич бир адам ичюн олмайджакъ шей. Исадан гъайры ич бир адам Коктеки Бабанен бойле мунасебетлерде олмады.

Алланынъ Падишалыгъы — Алланынъ акимлиги, Онынъ укюмдарлыгъы. Алла, дюньянынъ Яратыджысы ве Укюмдары олгъаны ичюн, эр вакъыт онынъ Падишасы эди. Амма бир вакъыткъа къадар О, Иблиске ве Аллагъа къаршы чыкъкъанларгъа озь истеклерине коре яшамагъа рухсет эте. Мукъаддес Языларгъа коре, ойле вакъыт келеджек ки, Алла Озь Укюмдарлыгъыны къатты этип къояджакъ. О вакъыт, Онъа иман эткенлер Алланынъ Падишалыгъына киреджек ве укюм этмеге ярдым этеджеклер.

Алланынъ Сарайы — Ерусалимдеки Сарай пек буюк эди. Оны ба-лабан без мермер ташларнынъ устюнден алтын къаплап къургъанлар. Сарайнынъ дёрт азбары ве Энгъ Мукъаддес Ери бар эди. Анда руханийлерден гъайры ич кимсе кирмей эди. Энгъ буюк тыш азбарына «чешит тюрлю халкъларнынъ азбары» дей эдилер. Шу ерде къурбанлыкъ ичюн керек шейлер: шарап, ягъ, туз ве айванлар (бугъалар, къойлар ве гогерджинлер) сатыла эди. Башкъа миллетлернинъ векиллери тек бу азбаргъа кире эдилер. Экинджи азбар — къадынлар азбары, анда къадынлар кире эди. Исраиль халкъынынъ азбарына олар кирсетильмей эди. Руханийлер азбарына исе руханийлерден гъайры ич кимсе кирсетильмеген.

Алланынъ Сарайыны Янъыдан Эяллав Байрамы — (еуд. *Ханука*) Аллагъа иман этмеген Антиох Епифан падиша Сарайны арам

этти. Миляттан эвель 165 сенеси Сарайны янғыдан эяллап, Аллагъа багъышладылар. Байрам Кислёв (декабрь) айынынъ 25 башланып, 8 кунь девам эте эди.

Алланынъ Сёзю — Мукъаддес Китапта бир де бир пейгъамбернинъ хабери я да Язынынъ ады. Алланынъ Сёзю Алланынъ Озюни косъ-терген бельгидир. Шунынъ ичюн Юханнен берильген Инджильде Иса Месих «Алланынъ Сёзю» деп адландырыла.

Арам рух, яман рух, джин — Иблисинъ къулу. Арам рухлар адамларны тюрлю хасталыкъларгъа огърата, эксериетнен акъылыны ала эдилер.

Ахирет куню — бу дюньянынъ тарихы битеджек кунь. Чокъусы еудийлер, шу куню эвель ольген адамлар тириледжегине инана эдилер. Сонъ эписи Алланынъ укюмине барып, озълерининъ яшайышларына эсабат береджеклер. Янғы Васиет буны тасдыкълай, лякин ич бир адам бу махкемеде озюнинъ инсафлы ишлеринен акъланып оламайджагъыны къайд эте. Тек Иса Месихнинъ къурбанлыгъыны къабул эткен адамлар акъланып оладжакълар.

Аштан вазгечюв — къадимий заманларда къыскъа бир вакъыт ичинде, адетиндже бир кунь девамьнда аштан бутюнлей вазгече эдилер. О вакъыт адамлар гъамлы олып, тевбе этилер. Бир йылда бир кунюнде — Одеме Куню (еуд. *Йом-Кипур*) — эр бир адам мытлакъ аштан вазгечмек керек эди. Бу, Мукъаддес Язынынъ эмири эди. Амма фериселер инсафлы олгъанларыны косътермек ичюн, афтада эки кунь (базарэртеси ве джумаакъшамы) аштан вазгече эдилер.

Б

Баш руханий — Ерусалимдеки Сарайнынъ баш руханийи. Исанынъ вакътында Каяфа баш руханий эди. О, 18 сенесинден 36 сенесине къадар хызмет этти. Ондан гъайры башкъа руханийлерге де «баш руханий» дей эдилер.

Бельги, я да аялет — табиятта сийрек расткельген ал, буюк вакъиалар оладжагъыны косътере эди. Инджильнинъ муэллифлеринден бири Юхан бу сёзни башкъа манада къуллана. Онынъ язгъанына

коре, бельгилер — Исанынъ япкъан аджайип шейлери, олар Алланынъ Падишалыгъы келеяткъаныны косътере эдилер.

Берекет Байрамы, Афталар Байрамы — «элли кунъ байрамы», я да Биринджи Мейвалар Куню. Песах Байрамындан 7 афта кечкен сонъ кечириле эди. Бу байрамны «Синай дагъында берильген Къанун» байрамы киби къайд эттилер. Шу куню тек Фелестинде яшагъан дегиль, башкъа ерлерден де бутюн еудийлер Ерусалимге кельмеге арекет эте эдилер. Исанынъ биринджи шегиртлери Берекет Байрамында Мукъаддес Рухкъа толдылар.

Беэльзебул — арам рухларнынъ башлыгъы я да Иблисининъ ады.

Биринджи огъул, биринджи махсул — къадимий заманларда биринджи огъулар, биринджи эв айванлары ве биринджи махсул Аллагъа багъышлана эди.

В

Васиет — Синай дагъында Алла Мусанен бутюн еудий халкъына васиет берди. Алла, еудийлерге яхшылыкъ япаджагъында, оларны душманлардан къорчалайджагъында ваде берди. Амма еудийлер де Онъа садыкъ олып, Къанунда язылгъан Алланынъ ирадесини беджермек кереклер. Бу Васиетке, онынъ япылмасы акъкъында тариф эткен китаплар топламына «Эски Васиет» дейлер. Пейгъамберлер, Алла адамларгъа «Янъы Васиет» береджеги акъкъында айта эдилер. Бу Васиет Иса Месихнинъ олюми ве тирилюви аркъалы япылгъаны акъкъында Инджиль китабында икяе этиле. Бу Васиет акъкъында Янъы Васиетнинъ китаплары тариф эте. Энди Алланынъ халкъы — догъгъан ерине бакъмайып, Месихке иман этип, Онынъ огретювине коре яшагъан адамларнынъ эписи.

Ветанпервер — Рим императорлыгъына къаршы Фелестин топрагъында сиянен курешкен еудий диний-миллетчилер фыркъасынынъ азасы. Исанынъ эльчисинден бирининъ лагъабы да «Ветанпервер» эди.

Г

Галилея — Фелестиннинъ шимали. Чокъ асырлар девамында башкъа халкъларнынъ къолунда олгъаны ичюн, Галилеяда Алланы бильмеген

адамлар чокъ эди. Еудиенинъ сакинлери галилеялыларгъа юкъарыдан бакъа эдилер. Галилеянынъ Назарет шеэрчигинде Исанынъ яшлыгъы ве генчлиги кечти. Мында О, чокъ аджайип шейлер ятты.

Галилея голю — Фелестиннинъ шималинде ерлешкен буюк голю. Эски вакъытларда буюк голлерге оларнынъ буюкклиги ве анда фуруналар олгъаны ичюн эксерьетнен «денъиз» дей эдилер. Шу голюнинъ даа бир ады «Тиберия голю», онынъ гъарбий ялысында ерлешкен шеэрнинъ адынен багълы.

Гетсимани — «зейтюнлер басылгъан ер», къадимий Ерусалимнинъ диварларындан 1 км узакълыгъында, Зейтюн дагъынынъ этегинде ерлешкен зейтюн багъчасы.

Гунакяр — Алланынъ эмирлерини бозгъан, я да бир де бир мана тапып, озъ эял алларыны бозгъан адамлар. Ондан гъайры, базы зенаатлар да гуналы сайыла эди (мес. салым топламакъ).

Д

Давут — Шаудан сонъ олгъан падиша. Израильнинъ экинджи ве энъ мешур падишасы. Тахткъа миляттан эвель 1000 с. отурды. Давут Израильни буюк девлет ве Ерусалим шеэрини Израильнинъ пайтахты ятты. О, кучълю аскер ве улу шаир эди. Давут, Эски Васьетнинъ, Аллагъа айтылгъан йырлар — Зебур китабынынъ муэллифлеринден бири эди. О, Аллагъа яхшы хызмет эткени ичюн, Алла тек онынъ эвлятларына Израиль тахтыны берджегини сёз берди. Еудий пейгъамберлери де, келеджекте бутюн дюньянынъ Падишасы, Месих (юнанджа «Христос»), Давутнынъ сою оладжагъыны айта эдилер. Шунунъ ичюн Исая даа «Давутнынъ Огълу» («Давутнынъ Эвляды») дей эдилер.

Давут Огълу — Израильде бекленильген Алланынъ Месихи. О, Давутнынъ союндан оладжагъына инангъанлары ичюн, Онъа «Давут Огълу» дей эдилер (Инджиль: Матта 1.1; 12.23; 15.22; 21.9,15).

Дженнет — (юн. *парадейсос*; еуд. *эден*; рус. *эдем*) Алла яраткъан багъча. Башланув Китабында дженнет ер юзюнде ерлеше эди. Сонъ дженнет сёзюни коклерде иманлылар бахтлы олып раатлангъан ер, деп ангълай эдилер.

Джеэннем — (еуд. *ge-xинном*, я да Гинном вадийи) Ерусалимнинг якъынларында ерлешкен вадий. Эвельден шу ерде чёплюк ве къа-лымты якъа экенлер. Сонъунда бу сёзнинъ манасы гуналыларынынъ олюминден сонъ азап чекеджек ерини анълата.

Дин къардашлары — иманлылар эксериятнен бир бирине «дин къардашлары» дейлер. Бунен, Алла оларнынъ бир Бабасы олгъаныны косътерелер. Олар бир бирини къайгъырып, севги ве бир къоранта ичинде яшайлар.

Динар — Рим императорлыгъынынъ кумюш парасы. Бу актчаларнынъ устюнде императорнынъ ресими оюлгъан эди. Иса Месихнинъ девринде бир динар адий ишчининъ бир кунълюк къазанчы эди. Динарнынъ фияты драхмагъа тенъ эди.

Ё

Ёл (Раббининъ ёлу, Алланынъ ёлу) — месихчилернинъ джемиетининъ эрте адларындан бири.

З

Зейтюн дагъы — къадимий Ерусалимден шаркъкъа 1 км узакълыкътаки байыр. Мукъаддес Языгъа коре, бу байыр сонъки суд этиов ери оладжакъ.

И

Иблис — (юнан. *диабол*, «ифтирадъы») Шейтаннынъ ады.

Ибраим — Исраиль халкъынынъ баба-дедеси. Ибраим биринджи олып, бирден-бир Аллагъа иман эти. Алла онъа Озь Васиятини ве онынъ эвлятларына Озь ваделерини берди.

Ильяс — Эски Васиятнинъ пейгъамбери. Ильяс чокъ аджайип шейлер япкъан. Алла оны даа сагъ олгъанда кокке алгъан. Мукъаддес Языгъа коре, Ильяс ерге къайтып, Алланынъ Месихине ёл азырлайджакъ эди. Сувгъа Батырыджы Ягъя Къуванчлы Хаберни «Ильяснынъ руху ве къудретинде» илян эте эди.

Иман — Аллагъа инанмакъ, ишанмакъ ве бутюнлей Онъа садыкъ олмакътыр. Иман тек Алланынъ олгъанына инанмакъны дегиль де, Аллагъа олгъан бутюнлей садыкълыкъны ве ишанчны, Онынъ ирадесини беджермеге истекни ангълата. Сонъ «иман» сёзюнинъ даа бир манасы пейда олды: «иман огретюви».

Иманлыларнынъ топлашуву, месихчилернинъ джемиети — (юнан. *экллесия*) Янъы Васиекте ерли иманлыларнынъ топлашуву ве бутюн Алланынъ халкъы топлашкъаны. Ич бир ерде бу топлашувларнынъ бинасы акъкъында сёз юрсетильмей.

Император — Рим императорлыгъынынъ баш укъумдары. Айры виляетлернинъ акимлери ве падишалары (меселя, Пилат ве Ирод) онъа бойсуна эдилер. Биринджи императорнынъ ады Юлий Цезар олгъаны ичюн, башкъаларына да «кесар» дей эдилер.

Инсан Огълу — Иса Озю акъкъында айткъанда, сыкъ-сыкъ бойле ибарени къуллаана эди. Эски Васиетнинъ китапларында бу сёз бирикмеси «адам, оледжек шахыс» маналарында къулланыла. Амма апокалиптик эдебиятында ве шахсен Даниял 7—9 Инсан Огълу — юксек ве сырлы шахыс. О, Алланынъ халкъы олгъан Исраильни косътере. Инсан Огълу булутларнынъ устюнде юре, Онъа акимлик, шурет ве Падишалыкъ берильген.

Инсафлыкъ — Алла инсафлы, демек Онынъ бутюн арекетлери акъыкъат ве адалетке эсаслана. Янъы Васиетке коре, адам, тек Алла онынъ гуналарыны багъышлап, Озюнинъ инсафлыгъыны багъышлагъан сонъ инсафлы ола (бунъа даа «акълама» дейлер). Адам озю де, Алланынъ ирадесини беджерип, озь ишлеринен инсафлыкъкъа ынтылмакъ керек.

Ироднынъ тарафдарлары — еудий фыркъасы, Ирод Антипанынъ сиясий укюмине къол тута эдилер. Оларнынъ чокъусу динден узакъ адамлар эди.

Иса — (еуд. *Ешуа, Ешу*; «Ехошуа» адынынъ къыскъартылгъан шекили) биринджи асырда Исраильде энъ чокъ даркъалгъан еудий адларындан бири. Онынъ манасы — «РАББИ къуртара».

К

Кинаели икяе — еудийлернинъ адетинде тек акъыл огреткен къыскъа икяе дегиль де, аталар сёзлери, айтымлар, тапмаджалар, къанатлы сёзлер, икметли сёзлер, аллегорияларгъа да «кинаели икяе» дей эдилер (мес. Сулейманнынъ «Икметли сёзлер» китабы). Кинаели икяе — кенълешкен къыяславдыр, о, эр вакъыт тапмаджа, тасавур этюв усуллары къулланыла. Оны анъламакъ ичюн башыны чальштырмакъ керек. Кинаели икяелер Шаркъта кенъ даркъалгъан эди. Кинаели икяе уйдургъан ве анълагъан адамларгъа «икметли» дей эдилер.

Кок Падишалыгъы — бакъ. «Алланынъ Падишалыгъы».

Кок, Коклер — къадимий адамларнынъ тасавурына коре, къатты кок къуббеси устюнде Алланынъ мескени тура эди. Еудийлер инсафлы дуйгъулар иле Алланынъ Адыны айтмайып, «Алла» сёзюни «Кок» ве «Коклер» сёзлеринен денъиштире эдилер.

Къ

Къанун оджалары — Мукъаддес Языны, биринджиден Мусанынъ Къануныны теренден огренип, анълаткъан адамлар. Эксеритнен олар фериселер эди.

Къанун, Мусанынъ Къануны — Синай дагъында Алладан Муса пейгъамберге берильген. Бутюн Исраиль халкъы ичюн бу Къануны беджерильмеси шарт эди. «Къанун» Тевраткъа да дей эдилер. Базыда бутюн Эски Васиетке (Теврат, Зебур ве Пейгъамберлернинъ Язылары китапларына) «Къанун» я да «Къанун ве Пейгъамберлернинъ Язылары», «Мукъаддес Язы» дей эдилер.

Къолларыны къоюв — еудийлернинъ адетлерине коре, адам, бирисининъ башына къолларыны къойып, онъа озь кучюни я да акимлигини бере эди. (Теврат: Башланув 48.18). Янъы Васиекте, къолларыны къоймакънен тедавийленюв (Инджилъ: Марк 5.23; Фаалиет 28.8), разылыкъ (Инджилъ: Матта 19.13,15), бир де бир ишке тайинлев (Инджилъ: Фаалиет 6.6) ве Мукъаддес Рухны берюв багълы (Инджилъ: Фаалиет 8.17-19; 9.12,17; 19.6).

Къуванчлы Хабер — (юн. *эвангелион*) козъайдын, башта яхшы мужденинъ ады, оны кетирген адамгъа бахшыш бере эдилер. Сонъ Алла инсаниетке Иса аркъалы къуртулыш береджеги акъкъындаки хаберге «Къуванчлы Хабер» деп башладылар.

Къурбан ери — бир тёпелик, онынъ устюнде къурбан чалынгъан айванларнынъ бутюнни я да бир къысмыны якъа эдилер. Къурбан ери эксериетнен ташларнен япыла эди, амма Корюшов Чадырында еринден авуштырмагъа мумкюн олгъан, тахтадан япылып демирнен къаплы сою бар эди. Ондан гъайры махсус къокъулы отларны якъмакъ ичюн, демирден япылгъан кучюк къурбан ерлери де бар эди.

Къурбан чалув ве бахшыш кетирюв — Мусанынъ къануны боюнджа еудийлер Аллагъа къурбан кетире эдилер. Айванны союп, бир къысмыны я да бутюнлей къурбанлыкъ ерине къоюп якъа эдилер. Эгер эт къалса, оны адамлар озълери ашай эдилер. Мусанынъ заманындан башлап, Алла, къурбанлар тек бир ерде кетирильгенини талап эте: башта Корюшов Чадырында, сонъ Алланынъ Сарайында. Къурбан чалмагъа тек руханийлернинъ акъкъы бар эди. Айванлардан гъайры, отъмек, шарап, зейтюн ягъы, берекетнинъ биринджи мейваларыны бахшыш оларакъ кетире эдилер. Къурбанларнынъ ве бахшышларнынъ бир къач чешити бар эди: гунадан темизленмек ичюн, Алланынъ яхшылыкълары ичюн, сёз бергени ичюн, озъ истегинен кетирильген къурбан я да бахшыш. Бойле къурбанлар ве бахшышлар — Алланен бирликте адамнынъ ашагъан ашы киби эди. Ондан гъайры, руханийлер ве левийилер бу ашларны ашап яшай эдилер. Янгы Васиекте Иса Месих хач устюнде эляк олып, бутюн инсаниет ичюн кетирильген къурбан олды.

Къуртарыджы — Эски Васиекте, Исраиль халкъыны Мысыр эсиринден къуртаргъан Аллагъа «Къуртарыджы» дей эдилер. Сонъ месихчилер бу адны Иса Месихке бердилер, чюнки О, Озюнинъ къурбанлыкъ олюминен, Онъа иман эткенлерни гуна ве олюм укъюмдарлыгъындан къуртарды.

Къуртулыш — Мукъаддес Китапта бу сёз Алла адамгъа я да бутюн халкъкъа япкъан ярдымыны, оларны телюке ве душманлардан къуртаргъаныны анылата. Амма баш манада къуртулыш — иманлыларнынъ

бутюн гуналарындан къртулушы, Алланен мунасебетте булунмакъ ве эбедий омюр алмакътадыр. Янғы Васиетке коре, Иса Месихнинъ хач устюнде ольгени ве тирильгени адамларгъа бу имкянны бере, ве эр бир адам Месихке иман этип къртулуш ала.

Л

Левийли — Левий къабилесинден олгъан адам. Бу къабиленинъ адамлары Алланынъ Сарайында хызметте булуна, руханийлерге ярдым эте эдилер.

Лепра хасталыгъы — къадимий заманларда эр бир тюрлю агъыр тен инфекцион хасталыкъларнынъ ады. Бойле хасталыкъкъа огърагъан адамлар джемиеттен къувула ве арам сайыла эдилер. Эгер хаста тедавийленсе, оны башта руханий бакъа эди. Сонъ, «темиз» олгъаныны тасдыкълагъан адам джемиетке къайтарыла эди.

Лут — онынъ эмджеси Ибраим эди. Эски Васиекте Лут — Содом шеэринде яшагъан бир инсафлы адам. Алла бу шеэрнинъ гуналы сакинлерининъ башына атешнен кукюрт ягъмурыны ягъдырмаздан эвель, Лутны къртарды.

М

Маясыз Пишкен Пите Байрамы — Песахнынъ пешинден кельген еди кунлюк байрам. Бу байрамда исраиллилер тек маясыз пишкен пителер ашай эдилер.

Месих — (еуд. *Машиах*; юнан. *Христос*; рус. *Мессия*) Давут сюлялесинден олгъан, чокъ бекленильген падиша. Еудийлернинъ риваетлерине коре, бу падиша эджнебийлернинъ зулумыны енъип, Исраильнинъ эвельки кърдетини тиклейджек эди. О, вакъытларнынъ сонъунда, Алланынъ Падишалыгъы кельмезден эвель келип, Алланынъ халкъынынъ ер юзюндеки душманларыны енъип, гуналардан къртулушны береджек. Онынъ кельгенинен, бахтлыкъ, боллукъ ве Алланен барышыкъ келеджек.

Месихчи — Иса Месихнинъ тарафдары, Оны озь Къртарыджысы киби къабул эткен ве Онынъ огретювине коре яшамагъа тырышкъан адам.

Мукъаддес Рух — Алланынъ Руху. Онъа, эм Бабасына, эм Огълуна Алланынъ бутюн хусусиетлери менсюптир. Янъы Васиетке коре, Иса Месихке иман эткен адамлар Мукъаддес Рухны къабул этелер. О, оларны огрете ве кучь бере.

Мукъаддес Язы(лар) — биринджи месихчилер ичюн тек Эски Васиетнинъ китаплары (Теврат, Зебур ве Пейгъамберлернинъ Язылары) Мукъаддес Язы эди. (Бакъ. «**Къанун**».)

Муса — еудий халкъыны Мысыр эсирлигинден къуртаргъан буюк къараман. Алланынъ эмирлерини еудийлерге бильдирген ве оларнынъ адындан Синай дагъында Алладан Васиетни алгъан буюк пейгъамбер.

Мысыр — Египет, Фелестинден дженюбий гъарп тарафта ерлешкен мемлекет. Къадимий еудийлер анда 400 йыл яшадылар. Мысырлыларнынъ зулумы чокълашкъанда, РАББИ еудийлерни андан азатлыккъа алып чыкъа.

Мюр — паалы къокъулы ягъ, дженюбий тереклернинъ сакъызындан азырлана. Оны тиббиетте азапларны эксильтмек ве олюни дефн эткенде ягъламакъ ичюн къуллаана эдилер.

Н

Назаретли — къадимий заманларда озюни Аллагъа багъышлагъан адам. Бу адамлар адакъ берип, сачларыны къыркъмай ве шарап ичмей эдилер. Инджильде «назаретли» сёзюнинъ манасы Назарет шеэринде догъгъан я да яшагъан адам да эди.

О

Олюлернинъ дюньясы — (юнан. *Гадес*; еуд. *Шеол*) Мукъаддес Китапнынъ биринджи къысмында (Теврат, Зебур ве Пейгъамберлернинъ Язылары китапларында) язылгъанына коре, адам ольген сонъ олюлернинъ дюньясына тюше. Сонъ бу ер, олюлер гуналары ичюн джезагъа огъратылгъан ер, деп сайыла (Инджилъ: Лука 16.23).

Он пайдан бир пайы — яшы еткен еудийлер тарафындан Алланынъ Сарайына берильген бутюн келирлернинъ он пайындан бир пайы. О, Сарай, руханийлер ве левийлилер ичюн топлана эди.

Он Шеэр — Сурие виляетиндеки Рим акимининъ къорчалавы узеринде олгъан сербест юнан шеэрлерининъ бирлешмеси ве бу шеэрлер ерлешкен топракълар. Шеэр сакинлерининъ чокъусы Алланы бильмеген халкъ эди.

П

Пейгъамбер — Мукъаддес Китапта — Алланынъ адындан лаф эткен адам, Алланынъ хаберджиси ве векили. О, келеджек вакъыт акъкъында айта биле, амма мытлакъ дегиль.

Песах — (еуд. *Песах*) еудийлернинъ энъ муим байрамы, израиллилерни Мысыр къуллугъындан къуртулгъанларыны ангъдыра. Байрам 15 Нисан (март-апрель) айында отъкериле.

Пётр — (юнан. *кефа*) таш, къая. Бу лагъапны Иса Озюнинъ шегирти Симонгъа берди.

Р

Раатлыкъ куню — (еуд. *шаббат*) джумаэртеси, ибадетке, Къанунны огренювине ве раатлыкъкъа багъышлангъан кунь. Аллагъа ибадет этмек ичюн бутюн израиллилер синагогаларда топлана эди. Раатлыкъ куню эр бир иш япмакъ ве шеэр диварындан бир километрден зияде узакълыгъына кетмек ясакъ этиле эди.

Рабби — Эски Васиетте «РАББИ» унваны тек Алланынъки эди. Лякин Иса Месих де тирильгенинден сонъ онгъа иман эткенлернинъ Раббиси олды.

Равви, Равуни — «меним улу». Бойле урьметли адамларгъа, эксериятнен оджаларгъа дей эдилер.

Руханийлер — Ерусалимдеки Сарайда Аллагъа хызмет эткенлер. Олар Харуннынъ союздан олмакъ керек эдилер. Руханийлерден пек буюк эял алны талап эте эдилер. Месея, оларгъа ольген адамгъа тиймеге мумкюн дегиль эди.

С

Саддукый — диний-сиясий консерватив фыркъа. Азаларынынъ эписи акъсакъаллар ве руханийлер эди. Олар тек Мукъаддес Языны къабул этип, агъзавий адетлерге къаршы чыкъа эдилер. Фериселерден айырылып, мелеклерге ве олюлернинъ тириловине инанмай эдилер.

Салым топлайджы — эксериетнен еудийлер арасындан алына эдилер; базылары сынъыр кечюв салымы, дигерлери Рим акимieti ичюн салым топлай эдилер. Озь файдасы ичюн олар адамларнынъ сонъки капигини тартып ала эдилер. Оларны озь халкъынынъ саткъынлары ве гуналы, яни озь элял алларыны бозгъан адамлар, деп сая ве нефрет эте эдилер.

Самариелилер — Самарие мемлекетининъ, башкъа халкъларнен къарышкъан сакинлери. Ассурие укюмдарлыгъы заманында Израильнинъ шималий къабилелеринден ве башкъа мемлекетлерден кочип кельген халкълар бу ерге сюртюн этильген эдилер. Самариелилер Мусанынъ Къануныны къабул эте эдилер, амма Гаризим дагъында оларнынъ озь ибадет сарайы бар эди. Еудийлер ве самариелилер арасында эски тарихий душманлыкъ бар эди. Еудийлер самариелилерни, хусусан къадынлары арам сая эдилер.

Севги — адамгъа олгъан Алланынъ севгиси къорчалавны ве къуртулышны козьде туту (кимерде тербиевий джеза да олмакъ мумкюн); Аллагъа олгъан адамнынъ севгиси Онынъ ирадесине бойсунмакъ ве Онынъ эмирлерини беджермекни козьде туту.

Синагога — (топлашув) джумаэртеси иманлыларнынъ топлашуву; сонъ «дува окъулгъан эв». Ерусалимдеки Сарайда къурбан чальна, джумаэртеси исе адамлар синагогаларда топлаша эдилер. Синагогаларда башта дувалар окъула, сонъ Къанундан (Тевраттан, я да Мусанынъ беш китабындан) ве Пейгъамберлернинъ Языларындан парчалар окъуй эдилер, ондан гъайры урьметли ве бильгили адамлар хутбе окъуй эдилер.

Сион — Ерусалим шеэри ерлешкен байырлардан бири. Шуннынъ ичюн «Сион» дегенде, эксериетнен Ерусалим козьде тутула. Кочьме манада исе Алланен бирликте инсафлылар яшагъан коктеки Ерусалим шеэри.

Содом ве Гомора — Олю денъыз янында ерлешкен шеэрлер. Ибраимнинъ вакътында бу шеэрлернинъ адамлары игренч гуналарын-дан белли эдилер. Алла оларнынъ устуне янъан кукюрт ягъдырып ёкъ этти. (Бакъ. «Лут»).

Сувгъа батырып чыкъарув — (юнан. *баптисма*) Иса Месихке иман арекети. Эски гуналы омюрнинъ ольгенини ве Месихнен бирликте янъы омюрге ве Алланынъ иманлы джемиетине кирмекни бильдире.

Сюннет — исраиллилер ичюн Алланынъ Васиедини алгъанынынъ ве сайлангъан халкъкъа менсюп олгъанынынъ бельгиси. Эр огъул бала секиз кунълюк олгъанда сюннет этиле, ве шу куню онъа ад бериле эди.

Ф

Фериселер — Мусанынъ Къануны ве агъзавий риваетлерини бутюнлей эда этильмесини талап эткен диний фыркъанынъ азалары. Олар чокъ олмаса да, халкъ арасында буюк итибарлары бар эди.

Х

Хабиль — Адем ве Аванынъ экинджи огъулары. Алла онынъ къурбаныны разылыкънен къабул этип, агъасы Хаиннинъ къурбаныны къабул этмегени ичюн, Хаин къардашыны кунълеп, ольдюрди. Инсаниет тарихында бойле джинает биринджи эди.

Хайыр — Янъы Васиетнинъ эсас диний терминлеринден бири. Бу сёзнинъ манасы — Алладан адамгъа берильген хайырлы бахшыш. Алла оны бир де бир ишлер ичюн дегиль де, Озюнинъ истегинен бере. Шунунынъ ичюн хайыр къанундан фаркъ эте. Къанун, Алланен адам арасында ве адамлар арасында олгъан мунасебетлерни, адалетликке коре тертишке къоя: эр бир адам озь акъкъыны ала. Энь буюк хайыр — иманлыларгъа ачылгъан Алланен эбедий омюрдир.

Харун — биринджи баш руханий, Мусанынъ агъасы. Исраиль халкъында бутюн руханийлер тек Харуннынъ несилинден сайлана эдилер.

Хач — Рим императорлыгында Иса Месихнинъ вакътында энъ агъыр джинает япкъанларны хач устуне мыхлап, олюм джезасына огърата эдилер. Хачны, ерге сокъулгъан дирекке къалын бир тахта

мыхлап, япа эдилер. Джебзалангъанларны хачкъа мыхлап, я да багълап, чекишип ольмеге къалдыра эдилер. Бойле джеза энъ къоркъунчлы ве масхаралыкъ джезасы эди. Джинаетчи озъ тахтасыны джезаланаджакъ ерине озю алып бара эди. О вакъытта «озъ хачыны ташымакъ» ибареси пейда ола. Иса Месих хачкъа мыхлангъан сонъ, бу алет къуртулыш ве Ондан берильген омюрнинъ бельгиси олды.

Ч

Чадыр (Корюшов Чадыры) — ерини денъиштирмеге мумкюн олгъан буюк Мукъаддес Чадыр. Алланынъ эмирине бойсунып, истраиллилер оны ясап, сахрада юргенлери вакътында ташый эдилер. Чадырда Васиет Сандыгъы сакълана эди. Исраиллилернинъ ордусында бу ер Алланынъ Эви сайыла эди. Чадыр огюнде еудийлер Аллагъа ибадет эте ве къурбан чала эдилер. Сулейман Ерусалимде Алланынъ Сарайыны къургъан сонъ, Мукъаддес Ер анда коче.

Чалашлар Байрамы — (еуд. *Суккот*) баба-деделерининъ сахрада юрген вакъытта чалашларда яшагъанларнынъ хатырасына багъышланып отъкерильген байрам. Байрам 15 Тишри (кузнынъ башында) башланып 7 кунъ девам эте эди. Ондан сонъ секизинджи кунъ — байрам раатлыгъы келе эди.

Ш

Шейтан — «душман». Башта Алланынъ мелеги олгъан. Сонъ, бутюн Аллагъа къаршы чыкъкъан кучълернинъ башы олды. Шейтан Алланынъ ишини ёкъ этмеге ве иман эткен адамларнынъ ёлдан урмагъа ве алдатмагъа тырыша.

Шуретленъиз! — (русча «Осанна!», къадимий еудийдже «Хошианна!») Бу сёз башта «бизни къуртар» манасында эди, сонъ исе «Аллагъа шукюр!» олды.

Э

Эбедий омюр — Янъы Васнетте эбедий омюр бу дюньяда ольмейип яшамакъ дегиль де, Алланен бирликте янъы дюньядаки къасеветсиз омюрдир. Бойле омюр иманлылар ичюн, даа ольмезден эвель, бу дюньяда башлана. Амма бутюнлей эбедий омюрни иманлыларгъа, оларнынъ ердеки омрю биткен сонъ, Алла багъышлай.

Эльчилер — бир де бир вазифенен ёлланылгъан адамлар. Инджилде, Иса Месих сайлагъан он эки адам. Олар Исанынъ энъ якъын шегиртлери ве эльчилери, сонъунда исе Онынъ тирилювининъ шаатлары оладжакълар. Башында он экиден гъайры, Къуванчлы Хаберни даркъаткъан адамларгъа да «эльчи» дей эдилер.

Эски Васнет — эвельден, Алла Синай дагъында Мусадан Исраиль халкъына берильген Васнетке «Эски Васнет» дей эдилер. Сонъра, месихчилер Теврат, Зебур ве Пейгъамберлернинъ Язылары мукъаддес китапларыны «Эски Васнет» деп адландырдылар. (Бакъ. «Васнет».)

Ю

Юксек Шура — (юнан. *Синедрион*; еуд. *Санхедрин*) еудийлернинъ алий диний-сиясий шурасы. Юксек Шура махкеме ишлеринен де огъраша эди. Онынъ эркъанына 71 адам: баш руханий, руханийлер, акъсакъаллар ве Къанун оджалары кире эди. Ерли синагогаларда озъ шуралары ола эди.

Я

Янъы Васнет — Синай Васнетининъ ерине кельген Васнет. Янъы Васнет Алланынъ бутюн инсаниетнен Иса Месих аркъалы берильген ве Онынъ къурбанлыкъ олюминен пекитильген Васнеттир. (Бакъ. «Васнет».)